

A photograph of an archaeological excavation site. A person wearing a light blue t-shirt and green shorts is kneeling on the ground, measuring a hole in the earth with a yellow measuring tape. A clipboard and a pen are visible on the ground next to the person. The ground is dark and muddy, with some tools and equipment scattered around. The title 'ODE AAN HEILOO' is overlaid in large white letters, with a green horizontal line above and below it.

ODE AAN HEILOO

het rijke verleden
aangevuld

INHOUD

Overzichtskaart 12-13

- 1 **De ommuurde begraafplaats van de Witte Kerk** 4-5
- 2 **Nijenburg en Heilooërbos** 6-7
- 3 **20e eeuwse begraafplaatsen** 8-9
- 4 **Protestant en katholiek Heiloo** 10-11
- 5 **Houtwallen** 14-15
- 6 **Sporen uit het verleden** 16-17-18-19
- 7 **Vroegmiddeleeuwse bewoning** 20-21
- 8 **De waterputten van Heiloo** 22-23

Fotoverantwoording:

Veel foto's zijn van Silke Lange en Anita van Breugel.

Voorts is met toestemming gebruik gemaakt van foto's van de Werkgroep Zingeving en Cultuur, Mary Zandstra en Kees Zwaan.

© Gemeente Heiloo, 2020

VOORWOORD

Na twintig jaar intensief samenwerken kijken we terug op een periode waarin het belang van erfgoed steeds meer gegroeid is. Als cultuurhistorica en archeologe hebben wij elkaar in onze passie voor de geschiedenis van mens en landschap gevonden. Door de verwevenheid van onze vakgebieden, hebben we elkaar gestimuleerd en aangevuld, en onze zienswijze verbreed. Dit heeft geleid tot een actieve en vooral bewuste aansturing vanuit de gemeente als beheerder van ons gemeenschappelijk erfgoed. In deze rol hebben wij veel te danken aan de positieve samenwerking met bestuurders, collega-ambtenaren, Historische Vereniging Heiloo, Stichting Regionale Archeologie Baduhenna en betrokken (gebieds) eigenaren.

Heiloo mag zich rijk noemen vanwege haar geschiedenis en vooral de kennis die we hierover de afgelopen decennia hebben verworven. Zo weten we meer over het allereerste begin van de bewoning op de strandwal, het ontstaan van de vroegmiddeleeuwse nederzettingen in de vorm van buurtschappen, de betekenis van de houtwallen en de hagen, over de periode van kerstening tot aan de rijke, zeventiende eeuw en de dorpsvorming rond de Witte Kerk en het stationsgebied. In deze brochure noemen

wij enkele oude plaatsen waarover we nu veel meer weten dan twintig jaar geleden.

U wordt van harte uitgenodigd om deze plekken in Heiloo tijdens een mooie wandeling of fietstocht zelf te ontdekken en de geschiedenis ervan te ervaren.

We wensen u daarbij veel plezier,
Anita van Breugel
(cultuurhistorica)
en Silke Lange (archeologe)

De ommuurde begraafplaats van de Witte Kerk

Begraven in gewijde grond

Over de Witte Kerk zelf is al heel veel geschreven. In de afgelopen jaren is ook meer aandacht gekomen voor de afbakening van de kerk met zijn omgeving: het kerkhof. Het afgebakende kerkterrein waarin begraven, is een specifiek kenmerk van de middeleeuwse kerkplaatsen. Daarbinnen heerste een hogere macht, waar de doden rustig op de Wederopstanding konden wachten. Binnen de ommuring is over een periode van 1200 jaar begraven. De priesters en welgestelden lagen aanvankelijk in de kerk; daar waren zij dicht bij het goddelijke. Anderen lagen er buiten, op het kerkhof. Toen ook de welgestelden na 1850 door nieuwe wetgeving niet meer in de kerk begraven mochten worden, lieten zij zich begraven in het vroegere, door stenen gemarkeerde koor van de middeleeuwse kerk, dat verwoest was in 1573. Zo lag men dan toch zo dicht mogelijk bij het sacrale. In de begraafplaatsadministratie werd dit de eerste klasse genoemd. We treffen er de Heilooër burgemeester Wentholt aan met verwanten, waaronder een predikant en een van Foreest.

De symboliek van het oosten en andere symbolen

De tweede klasse omvatte het zuidelijk gedeelte, waar de nog aanwezige, veelal Belgisch hardstenen graftekens staan, die zijn geplaatst tussen 1860 en 1960. De derde klasse bevond zich aan de noordzijde. Deze graven werden slechts voorzien van houten kruizen die in de loop van de tijd volledig zijn vergaan.

Alle graftekens werden op het oosten gericht, de richting van waaruit de Wederopstanding verwacht werd. Op de rijk bewerkte stenen is veel symboliek afgebeeld. Deze 19^e eeuwse taal begreep iedereen. Wij zien de rups die als vlinder (de ziel) ten hemel stijgt, maar ook de gebroken

Meer informatie

www.terebinth.nl/publicaties

De symboliek op grafmonumenten

Downloaden (PDF)

zuil en de geknakte roos (een te jong afgebroken leven) en andere funeraire symbolen die verwijzen naar de eeuwigheid en overwinning op de dood. De groeninrichting van het kerkhof compleet met de fraaie treurbeuk en de altijd groene taxus, sluit perfect aan op deze symboliek.

De Willibrordusweg is de eeuwenoude verbindingsweg tussen de Witte Kerk en de Preekstoel (op de hoek Westerweg, Kuillaan). Op deze locatie zou Willibrordus gepredikt hebben en ook werden er in de 16^e eeuw hagepreken gehouden.

Nijenburg en Heilooërbos

Zonnewende

Stichting Hendrick de Keyser heeft na het vertrek van de adellijke familie Snethlage in 2007 zowel het hoofdgebouw als het koetshuis gerestaureerd en beide getransformeerd tot woningen. Aanvullend werden de verwaarloosde tuinen rondom het huis en het Franse en Engelse werk door Natuurmonumenten aangepakt. Door de nauwe betrokkenheid van de gemeente hierbij ontstond een verdieping over de kennis van het landgoed. Dit heeft geleid tot de herontdekking van de zichtlijn vanuit het hoofdgebouw, die zo is aangelegd dat het eind van de laan op 21 juni precies de ondergaande zon in het westen raakt. De traditie van het gemeenschappelijk vieren van de langste dag is weer opgepakt en de jaarlijkse zonnewende mag zich verheugen in een toenemend aantal bezoekers.

Oude landschap

De zichtlijn en de Kattenberg zijn door mensenhanden aangelegd en daarbij zijn veel paden, zoals de Willibrordusweg benut die er vóór de aanleg van het landgoed in 1705 ook al waren. Logisch, men had niet de apparatuur voor grootschalig grondverzet. Nog steeds zijn de oude paden met hun ferme houtwallen aan weerszijden opgenomen in het bos. Sommigen werden in later tijd doorsneden door de aanleg van het landgoed of zijn ingezakt, maar er liggen nog veel van deze wallen en het is een feest om ze al wandelend op te sporen.

Waterhuishouding

Het ingenieuze waterbeheer op het landgoed is indrukwekkend. De ligging op de overgang van de hogere naar de lagere gronden en het daarbij behorende hoogteverschil, is benut om de vijvers rondom het huis met water te vullen en vervolgens weer naar de lagere gronden te laten stromen, waarbij vers water gegarandeerd was. Men was nog niet zo gek in de 18^e eeuw!

20^e eeuwse begraafplaatsen

Grafstenen als stenen archief

De Algemene begraafplaats aan de Holleweg werd in 1916 aangelegd, omdat het kerkhof bij de Witte Kerk nagenoeg vol was. Het oudste gedeelte ligt recht tegenover de ingang en is als stenen archief zo bijzonder voor Heiloo dat het werd aangewezen als beschermd monument. Het zijn de ambachtelijk gemaakte hardstenen graftekens, het ensemble van vijver met zitbank en treurbeuk die voor de vredige en kalme sfeer zorgen. Omdat er nog niet eerder door de gemeente een begraafplaats was aangelegd, werden volgens de middeleeuwse traditie de stenen aanvankelijk richting het oosten geplaatst. Deze traditie is in de loop van de 20^e eeuw verloren gegaan. Net als bij het oude kerkhof bij de Witte Kerk, werden de graftekens voorzien van de kenmerkende en bij iedereen in die tijd bekende doodssymboliek.

Oase van Rust

Heel verschillend is de begraafplaats op het terrien van de vroegere Willibordusstichting. Hier liggen ruim zeshonderd personen begraven, die bij de Stichting betrokken waren: patiënten, broeders, artsen en rectoren. Een rector van de Stichting gaf eens te kennen dat hij geen andere plaats wist waar zoveel verdriet én moed, wanhoop en uithoudingsvermogen begraven lagen. Rechts vooraan bevindt zich de plek waar van oudsher de ongewijden werden begraven en slachtoffers van suïcide. Tegenwoordig is dit een stilteplek, waar men de overledenen kan herdenken.

Voor de begraafplaats, tegenwoordig de *Oase van Rust* genoemd, is door de Werkgroep Zingeving en Cultuur een plan gemaakt om de plek een functie te geven als Gedenkpark, voor bezinnings- en herdenkingsactiviteiten en als rustpunt in een hectische wereld. Het symbolische groen draagt bij aan de serene sfeer: de treurwilg, de treures en de taxus, die vanwege zijn altijd groene voorkomen, symbool staat voor de eeuwigheid.

Treurwilg bij de entree van de begraafplaats

Eenvormige, sobere graftekens bij de graven van patiënten van de Willibrordusstichting

De Rooms-katholieke kerk

Protestant en katholiek Heiloo

Torens

De middeleeuwse Witte Kerk was van oorsprong een katholieke kerk. Pas na de Reformatie is hij protestant geworden. Het heeft vierhonderd jaar geduurd voordat de katholieken weer in de openheid hun geloof mochten belijden en kerken mochten bouwen. Het is een ongeschreven wet, maar een duidelijke waarheid, dat als reactie de katholieke kerken in het laatste kwart van de 19^e eeuw in Neogotische stijl werden gebouwd: de stijl die vanuit de middeleeuwen bij het katholieke geloof hoorde. Saillant detail daarbij is dat de torens van de katholieke kerken allemaal hoger werden gebouwd dan de torens van de oude middeleeuwse kerken. Alsof zij door middel van een hogere toren toch nog iets goed wilden maken voor vier eeuwen onderdrukking.

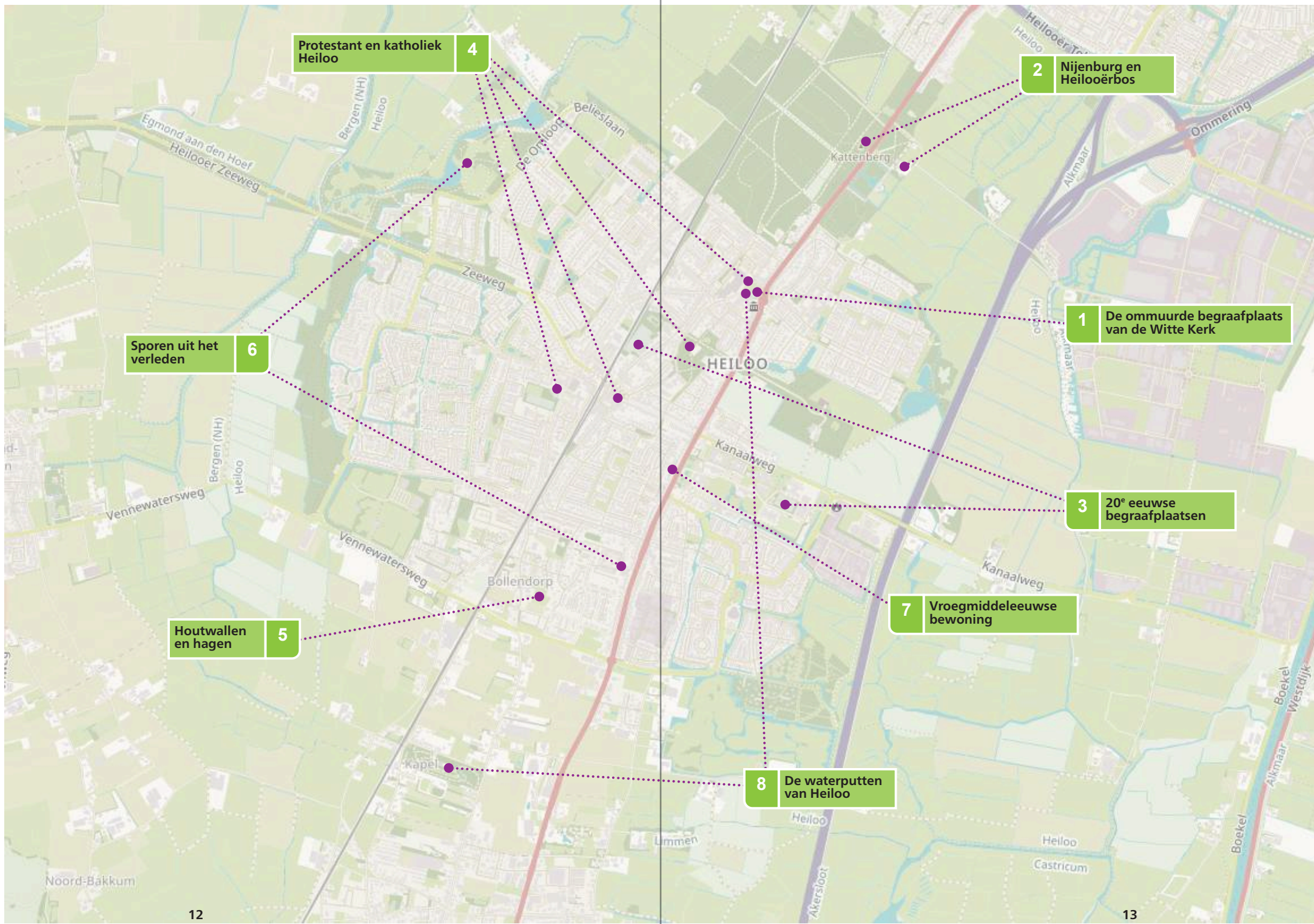
Gemeentebosje

Het gemeentebosje rondom het Ter Coulsterlaantje, was een niet bewust ontworpen, maar wel uitgesproken barrière tussen protestant en katholiek Heiloo. In het noorden domineerden de protestanten, in het zuiden de katholieken. Dit was zeker tot het midden van de 20e eeuw gebruikelijk: je deed de boodschappen niet bij een middenstander van het andere geloof.

Nog steeds zien we rond de Rooms-katholieke Willibrorduskerk meerdere gebouwen van die signatuur: naast de kerk het restant van de katholieke school, op de hoek met de Stationsweg het gebouw waar de jong gezellenmannen bijeen kwamen en het huidige Buk-Buk dat een katholiek verenigingsgebouw was.

Veiling en cafés

Gerelateerd aan de katholieke levenshouding is ook het grotere aantal cafés in het zuiden van Heiloo dan ten noorden van het gemeentebosje te verklaren. Vooral rond het station, waar ook de veiling lag, was behoefte aan drinkgelegenheden, want een goede koop werd uiteraard vaak beklonken met een goede borrel.

Protestant en katholiek
Heiloo

4

2 Nijenburg en
Heilooërbos

1 De ommuurde begraafplaats
van de Witte Kerk

Sporen uit het
verleden

6

3 20^e eeuwse
begravingplaatsen

Houtwallen
en hagen

5

7 Vroegmiddeleeuwse
bewoning

8 De waterputten
van Heiloo

Houtwallen in
Zuiderloo en
Zandzoom

Houtwallen en hagen

Ter voorbereiding van de bouwplannen in Zuiderloo, is begin deze eeuw samen met de afdeling Groen gekeken naar de plaatselijke landschapsstructuren. Verrast concludeerden wij, dat de aanwezige houtwallen waarschijnlijk heel oud waren. Bestudering van oude kaarten bevestigde dit én een archeologisch onderzoek leidde tot de definitieve conclusie dat de houtwalstructuren er zelfs vanaf de prilste ontginning van Heiloo zijn geweest.

Eeuwenoude structuren en hagen

De houtwal had de functie van erfscheiding en beschutting; de beplanting snoeide men regelmatig en het hout werd gebruikt voor geriefhout. Direct naast de houtwal liep vaak één, maar soms ook twee greppels. In die gevallen was er ook een functie van waterafvoer. Waar houtwallen gecombineerd waren met greppels, werden zij veelal beplant met elzen, omdat die van vocht houden. Behalve de veelal oost-west geplaatste houtwallen met greppels zijn al van oudsher langs de oude linten –voorheen zandpaden– hagen van meidoorn of liguster geplant. Deze waren behalve voor hun functie van eigendomsafbakening, ook belangrijk om het vee bij verplaatsing op de wegen te houden én om de karrensporen niet te breed te laten uitlopen. Dergelijke hagen zijn nog aanwezig langs o.a. de Westerweg, Hoogeweg, Krommelaan en Warmoezierslaan.

De waardering voor deze zeldzame landschapsstructuren –die overigens ook van groot belang zijn voor de biodiversiteit– is mede gegroeid door excursies van **Landschap Noord-Holland**.

Meer informatie over de hagen en houtwallen is te vinden in een artikel geplaatst in de *Heilooër Kroniek van Historische Vereniging Heiloo* van juni 2017.

Houtwallen langs
de Westerweg

Sporen uit het verleden

Letterlijk en figuurlijk zijn in de afgelopen twintig jaar sporen van mensen ontdekt die in een ver verleden op deze plek hebben gewoond. Het meest tot de verbeelding spreken wel de voetsporen in de wijk Zuiderloo van mensen die hier bijna 3000 jaar geleden door een drassige vlakte liepen. Zo lang de strandwal bestaat, hebben mensen hier gewoond en huis, erf en landschap naar eigen inzicht en ideeën vorm gegeven.

Het rituele landschap in de prehistorie

De huidige Kennemerstraatweg ligt op de strandwalflank en vormt de grens tussen de strandwal en het rietveenmoeras dat zich in de prehistorie tot in de vroege middeleeuwen tussen Heiloo en Akersloot uitstrekte. Niet alleen werden de doden in heuvels langs de grens begraven, ook werden in het veen en op de rand ervan bijzondere voorwerpen geofferd. De grote waarde van de voorwerpen, zoals de offers van een bronzen hielbijl, kransen van jeneverbestakken en een bronzen sikkels die samen met vuurstenen sikkels rechtop in het veen werden begraven, laat zien dat de overgang tussen droog en nat, tussen de bewoonde en onbewoonde wereld veel betekenis

Indruk van een linker voet van een mens die hier in de bronstijd heeft gelopen. Deze voetindruk is onderaan een grafheuvel in het Zuiderloo gevonden.

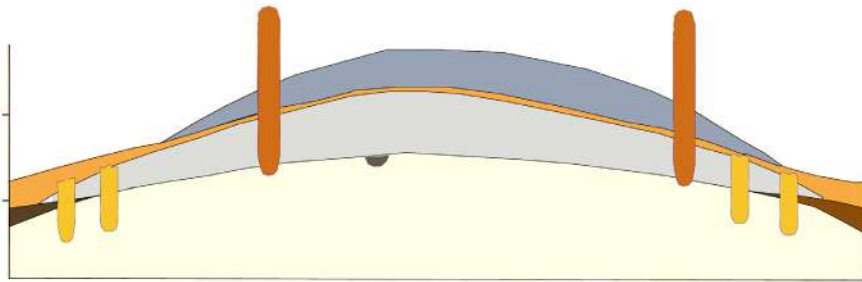
Opgegraven palenkrans

Gereconstrueerde palenkrans

heeft gehad voor mensen in het verleden. De grafheuvels lagen min of meer parallel op de flank en bakenden het leefgebied van de mens af. Mogelijk dacht men ook dat de overleden voorouders mens en dier op de boerenerven zouden beschermen. Een van de palenkransen is voor de Open Monumentendag in 2014 gereconstrueerd. Deze tijdelijke reconstructie is ondertussen volledig geïntegreerd in de nieuwe wijk en wordt door de nieuwe bewoners van Heiloo als speel- en picknickplek benut.

Aan de andere kant van de strandwal, langs het Maalwater, ligt de westelijke strandvlakte. Tijdens opgravingen zijn ook op deze grens tussen land en water, tussen de strandwal en de voormalige kwelder die nog onder invloed van de zee stond, kuilen en palenkransen opgegraven die met de rituele inrichting van het landschap te maken hebben gehad. Een reconstructie van een palenkrans uit ca. 800 voor Chr., staat onderaan de klimheuvel bij het Maalwater.

De verschillende fasen van de grafheuvel. De geel ingekleurde palen geven de palenkrans met twee palenrijen van de oudste fase weer, in roodbruin weergegeven de palen van de jongere heuvel.

De grafheuvel van Zuiderloo

Bovenop een voormalig binnenduintje in de wijk Zuiderloo stond een van de grafheuvels met palenkransen die langs de flank waren opgericht. In de heuvel lagen zelf nog menselijke crematieresten. Uit het archeologische onderzoek kwam naar voren dat de oudste grafheuvel in de midden-bronstijd (1350 voor Chr.) was opgeworpen. De oudste grafheuvel was omgeven door een palenkrans uit twee rijen palen met een doorsnede van 8 m. In de loop van de tijd werd de heuvel meerdere keren opgehoogd en het hout van de palenkrans vervangen. Enkele honderden jaren na de eerste heuvel, werd een tweede heuvel over de oude heen opgeworpen (circa 900 voor Chr.). Rondom deze heuvel werd een palenkrans in sleutelgatvorm geplaatst. In al die eeuwen bleef het monument zichtbaar in het open landschap.

Onderaan de voet van de oudste grafheuvel is uit het veen een bijzondere vondst geborgen.

Het betreft een hamerbijl, waarvan de steel tot bijna 15 cm bewaard is gebleven. Hij was gemaakt van hout van de lijsterbes (*Sorbus aucuparia*). *Sorbus* is een geslacht van bomen en struiken uit de familie van rozenachtigen (Rosaceae).

De hamerbijl vertoont slijtage van gebruik. Mogelijk heeft men de hamerbijl mee gegeven als grafgift aan één van de doden.

In het veen werd een bronzen hielbijl uit omstreeks 1200 voor Chr. gevonden. Op basis van de vorm en maakwijze gaan we er nu vanuit dat de bijl in Frankrijk is gemaakt. Het lijkt erop dat het voorwerp ongebruikt als offer in het veen is gelegd.

Vroegmiddeleeuwse bewoning

De vroegmiddeleeuwse bewoning lag niet rondom de Witte Kerk en ook niet bij het station, maar in Zuiderloo. Het was al bekend dat de Hoogeweg/Heerenweg een van de oudste wegen op de strandwal is. Tussen de Hazelaar en de Elzenwal zijn woonerven met boerderijen, schuren en waterputten opgegraven uit de periode tussen 600 en 900 na Chr. Dit is de tijd waarin de christelijke missionarissen ook in Noord-Holland predikten en de eerste kerken stichtten, waaronder een houten kerkje als voorloper van de stenen kerk en de Witte kerk. Op den duur gaven de heidenen hun oude tradities en gebruiken op en namen het christelijke geloof over. Aanwijzingen voor heidense vruchtbaarheidsrituelen zijn onder meer in een van de oudste waterputten uit de vroege middeleeuwen gevonden. Het gaat om een enorme eiken wortel waarin een zorgvuldig gesneden eiken pen was gestoken. De heidenen hebben uiteindelijk afstand genomen van hun geloof, zoals onder meer blijkt uit een vondst van

In Zuiderloo zijn bij opgravingen meer dan honderd waterputten uit de bronstijd tot en met de middeleeuwen opgegraven. Zodra een put dichtslibde werd er gewoon een nieuwe put gegraven. Karakteristiek zijn de met plaggen beschoeide waterputten. De plaggen werden op de oostelijke strandvlakte gestoken en als bouw materiaal gebruikt.

Vroegmiddeleeuwse waterput met onderin een karrenwiel waarop een plaggenmantel werd opgebouwd.

een uit eikenhout gesneden heidens idool (een hoofd met archaische gezichtstrekken) dat duidelijk stuk was gemaakt en daarna is weg gegoooid. Mogelijk kwamen de bewoners aan de Hoogeweg (deels) uit zuidelijkere streken. De boerderijen zijn van een type dat ook in Zuid-Holland bekend is, namelijk van het type 'Katwijk'.

En opeens bleek Heiloo nog veel ouder...

Dank zij archeologisch onderzoek weten we sinds kort dat de plek Heiloo al in de late steentijd (ca. 2000 voor Chr.) bewoond was. Dat betekent dat Heiloo tenminste 500 jaar ouder is dan we twintig jaar geleden hebben gedacht. Onder de huidige zorgvilla Craenenbroeck aan de Kennemerstraatweg hebben een boerderij en akkers uit ca. 1950 voor Chr. gelegen. Afgezien van akkerlagen en enkele losse vondsten, zijn dit de oudste sporen van bewoning op de strandwal die loopt tussen Limmen, Heiloo en Alkmaar. Vlak na het ontstaan van de strandwal en het droogvallen van de zandige rug, omstreeks 2000 voor Chr. blijkt deze al door de mens te zijn gekoloniseerd.

Van het idool is de helft van een gezicht gevonden. Voor een reconstructie van de oorspronkelijke vorm is de helft gespiegeld.

Bij de oostelijke en de westelijke ingang van het bosje van Odin in het Zuiderloo staan twee houten idolen die tot de naamgeving van het bosje hebben geleid.

De waterputten van Heiloo

Willibrordusput

De afgelopen 21 jaar is steeds aangesloten bij de landelijke Open Monumentendagen. Daarbij zijn in samenwerking met de Historische Vereniging Heiloo en Stichting Regionale Archeologie Baduhenna veel historische thema's uitgediept. De Willibrordusput, om veiligheidsredenen meestal gesloten, werd in dat kader af en toe opengesteld. In 2010 werd de gerestaureerde houten constructie boven de Willibrordusput weer in gebruik genomen. Tijdens de restauratie was het bijbehorende offerbusje geopend. Het busje, blijkbaar decennia lang niet geopend, bevatte oude munten en een schrijvend briefje van iemand, waarvan het vermoeden was, dat het een patiënt uit de Willibrordusstichting betrof, wat later ook zo bleek te zijn. De Willibrordusput, aan welke vanuit de geschiedenis geneeskracht wordt toegeschreven, heeft in dit geval dus in ieder geval troost geboden.

Het thema van 2017 –Iconen en symbolen– bood de gelegenheid om aandacht te vragen voor de put als icoon van Heiloo. Een wedstrijd waarbij men kon raden hoe diep de put was, maakte de put ook voor de jeugd interessant. Op verzoek van bedevaartgangers uit Brabant werd de put in 2019 opengesteld zodat zij hun waterflesjes konden vul-

Willibrordusput

De vondsten uit het offerbusje worden aan burgemeester Hans Romeyn getoond.

Aan het begin van hun bedevaart tappen pelgrims water om mee te nemen.

Runxputte

len en meenemen op hun tocht naar Dokkum, het eindpunt van hun pelgrimstocht. De waterput blijft dus ook nog in deze tijd voor mensen een icoon en symbool waar zij troost en kracht uit putten.

Runxputte

De andere beroemde put van Heiloo, de Runxputte op het terrein van Onze Lieve Vrouw ter Nood, wordt vooral om gezondheidsredenen bezocht. Mensen komen, mogelijk in een uitzichtloze situatie, naar de bedevaartplaats toe om er water te tappen en te drinken, in de hoop te genezen. Zowel de Runxputte als de Willibrordusput hebben eeuwenlang hun mystieke aantrekkingskracht behouden. Waterbronnen en waterputten vormen een terugkerend thema in Heiloo. De unieke landschappelijke kwaliteiten van Heiloo met in vroeger tijden water rondom en in de bodem, zijn door de eeuwen heen aanleiding geweest voor mensen om de plek als heilskrchtig te ervaren. Laat deze bijzondere kwaliteit kenmerk van Heiloo blijven!

Wensen voor de toekomst

- Het zichtbaar houden van de Willibrordusweg, dé verbinding tussen De Preekstoel en de Witte Kerk is van belang in relatie tot de nieuwe herinrichtingsplannen rondom het Loo.
- Voor de begraafplaats op de Holleweg wensen wij dat het prachtige geheel van vijver, treurboom en gemetselde zitbank, meer gezien wordt door de aula daarop te laten uitkijken.
- Voor de begraafplaats 'Oase van Rust' hopen wij op nog meer draagvlak voor behoud om te voorkomen dat de locatie een andere bestemming krijgt.
- Voor de nieuwe woonwijken wensen wij dat de geschiedenis zichtbaar wordt gemaakt bij de inrichting van de wijken.
- De waterputten van Heiloo zouden meer aandacht kunnen krijgen in het licht van de identiteit van Heiloo. Het zou mooi zijn om hét icoon van Heiloo, de Willibrordusput, vaker open te stellen.